

ԵՍ ԵՍ ԵՍ

...Մեր էպոսն ինձ համար ուղղակի հայ ողջ մշակույթի գագաթն է: Հենց Փոքր Սիերի ճյուղը: Ժողովրդի, ասացողի, ասացողների մտավոր զորությունը, կարծես, չի գորել՝ ծեփելու, կերտելու, ծավալելու, ուռուցիկ դարձնելու էն գլխավորը, որ մի անգամ հանճարի միտքը կռահել է: Էսօր մեր իրականությունը Փոքր Սիերի անիրական իրականությունն է: Խուսափուկ, անորոշ թշնամի և իրական պարտություն:

Ո՞վ է կարողանալու մարմնավորել էս բոլորը: Մեր մտքից, մեր տեսադաշտից խուսափող թշնամուն, մեր մտքի եզրերին երբեմն առնչվող, բայց երբեք մեր մտքից կլանվող այս վիճակն ո՞վ է մարմնավորելու: Դավիթն է ընդգծվել, Դավիթն էր անհրաժեշտ ազգային զարթոնքի մեր իրականությանը. իրական Դավիթ, իրական թշնամի, իրական հաղթանակ: Դրանով զրականության բուն էությունից հեռացավ հայ գեղարվեստա-փիլիսոփայական միտքը, չնայած, ակնհայտորեն Սիերի վիճակն էր կրկնվում՝ և՛ առանձին, նույնիսկ խոշոր, անհատականությունների, և՛ կուսակցությունների ու ողջ հայ իրականության ճակատագրերում: Եվ «Դատավարությունը» պետք է գրվեր ոչ այստեղ և ոչ այն ժամանակ, այլ հետո և եվրոպայում. անիրական թշնամու պես մահը կգա, ուղղակի ժպտալով քեզ մեռնելու կիրավիրի իրական աղբանոցում, իսկ դու մահվան այլ պատկերացում ունեիր: Մեկ էլ Խմբապետ Շավարշն է Սիերը՝ տիտան, քաջ, ողբերգական ու ծիծաղելի: Իմը դեռ ճանապարհին է: Ձեռագիր «Մեսրոպս»՝ տղայի իմ իսկապես հանդգնությունը, վիրավորելու չափ քաջքշեցին ու դեսուդեն արին...

Ցավալիորեն ուշ հասկացա, որ չի կարելի էդքան վավերագրող լինել: Մեղքը մի քիչ էլ միջավայրինն էր, գրաքննադատությանը և գրչեղբայրներինը, ովքեր ամենայն լրջությամբ գրում էին բաներ, որ մեր կյանքի հետ ոչ մի կապ չունեին՝ ժամանակով և տարածությամբ հեռու, հաճախ նաև մեկ անգամ արդեն գրված բաների մասին: Ես էլ ստիպված էի հակառակ բևեռից բռնել՝ յուրաքանչյուր կնոջ մասին պետք է էնպես գրել, որպես թե մորդ մասին ես գրում: Եվ՝ յուրաքանչյուր մարդ արդեն արստրակցիա է, յուրաքանչյուրն արժանի է հատուկ իր վերաբերմունքին: Ասենք, յուրաքանչյուր մարդու մեջ Աստված կա, ու յուրաքանչյուրի Աստվածն ամենախոր հարգանքի է արժանի: Կողքինիդ մեջ փնտրիր Աստծուն:

Ինձ համար դժվար է հասկանալ էն մարդկանց, ովքեր էսօրվա մասին գրում են՝ գրելով երեկվա մասին: Նրանց միտքն ինչպե՞ս է գորում էսօրն ամայացնել, էսօրվանից վտարել, ասենք, ինձ ու քեզ, իրենք իրենց, իրենց կողքի մարդկանց, ամենքիս՝ նշանավորներին ու հասարակներին:

Իշխանական, բռի, տիրակալական գաղափար ես ուզում մարմնավորել՝ մարմնավորիր այսօրվա քո նախարարներից ու գողերից, քեզ մի նետիր միջնադար, այստեղ բաներ կան, որ միջնադարում չկար, իսկ միջնադարն այսօրվա մեջ չկա:

Յուրաքանչյուր անձ, ամեն մի իր սեփական իր բովանդակությունն ունի, և գրողի քո պարտականությունն է նրանից կորզել իր բովանդակությունը, բացահայտել իր բարոյակա-նությունը:

Քո ժամանակի ծանր ճնշումը քեզ՝ մեկ և վերջին անգամ ծնվածիդ վրա, այդ սպանիչ ճնշումը գումարած թեկուզ մի եզակի

գործ, ասենք, «Պղնձե հեծյալը», և գրականության մեջ երկու ելակետ ես ընդգծում, երկու սկզբունքային վերաբերմունք առ կյանքը. հովվի և հոտի, առաջնորդի և ժողովրդի, թագավորի և ժողովրդի, Աստծո և երկրի հայեցակետային գրականություն՝ մի կողմից, մյուս կողմից՝ Աստված յուրաքանչյուրիս մեջ է, բոլորիս հոգիներում ծաղիկներ կան, «Յոտն ինքդ ես», «Մենք ենք՝ մեր սարերը, դու մեր մեջ տեղ չունես», ժողովրդին չի կարելի էղքան դիմազրկել, չի կարելի ժողովրդից խլել լինելության նախածեռնությունը, սեփական բարոյականությունից զուրկ համարել ժողովրդին և կանգնել նրա գլխին, որպես թե մարգարեի քո առաքելությամբ: Ես էլ ասում եմ՝ եթե անբարոյական է, ինչո՞ւ չի կործանվել մինչև հիմա: Հազար տարի, հարյուր հազար տարի մենակ է մնացել ինքը իր առաջ, ինչո՞ւ իրեն չի կերել չարիքի, քաղցկեղի պես: Նշանակում է, որ իրեն ներդաշնակության մեջ է պահել տիեզերքի հետ: Դեռ երեկ առաջնորդների երկրում էինք ապրում, գեներալների սրբացման, գեներալների և զորքի, առաջնորդի և ժողովրդի, կուռքերի և հասարակների երկրում, և անհրաժեշտությունն արծարծումն էր մարդ միավորի. մորդ մեջ տեսնել և՛ Թամար թագուհուն, և՛ Մարիամ Աստվածածնին: Մեր գրականությունը կարծես վատ հովիտ չի եղել հայ կին-աղջկա համար, տես՝ ինչ խոնարհ աղջիկներ է ծաղկեցրել՝ Սակակո, Մնձուրու գրեթե ամբողջ գործը, «Պճեղ մը անուշ սիրտ», «Տիգրանուհի», «Կովկասյան էսպերանտո»...

Ամբողջատիրությանն ու դիկտատին ընդդիմադիր գրականություն մեզանում, ինչ էլ լինի, կար, որ սովետական իրականության մեջ կարողացավ գլուխգործոցներ տալ: Տոտալիտարիզմի խարանը թող միայն մեզ վրա չդաջեն ու հարցը

փակված համարեն, տոտալիտարիզմը բոլոր երկրների ու ժամանակների ցավն է, ուրեմն և՛ գրականության հավերժական նյութը:

Կողքի երկրների գրականության նկատմամբ շնորհակալության զգացում ես ունեմ, գրականություն, որ ինքնին նաև էսօրվա հեղափոխության արձարժող էր: Մարդու ճորտաթափման, ազատության, ազգային արժանապատվության կրակը բորբոքողը: Մեր պատանությանը, մանավանդ իմ սերնդի համար, խավարի մեջ շողք էր Արևմուտքի գրականությունը: Նույնիսկ մեզ վրա ազդեցություն ավելի ունեցավ, քան իրենց ժողովուրդների վրա: 300 մլնանոց տերության ժողովուրդը ծարավի էր իսկապես այլ խոսքի, այլ ձայնի, և դրսի գրականությունը եղավ հենց այդ ձայնը: Ուրիշ հարց, որ հետո տեսար, որ դա ամենևին էլ այլ ձայն չէ, որ դա նույն քո նախնու՝ քո Չարենցի, Բակունցի և մյուս-մյուսների ձայնն է («Կիլիմանջարոյի ձյուները», «Ղեպի լյառն Մասիս», «Գտիր քո կյանքը», «Տիգրանուհի»...), բայց միևնույն է՝ շնորհակալություն:

Հիմա, երբ ետ եմ նայում՝ կոսմիկական մտածողության, համատիեզերական, համերկրային, հավերժական էդ արժեքների հետ կապը նաև այստեղ չի կտրվել: Վեհերոտ եմ եղել, իհարկե, ձայները: Ասենք Պաուստովսկին, ասենք Աբիզ Ավագյանը, որ մեղմ կիսատոների գրականություն էին անում: Այո՞:

Իրավ զորեղ ձայների լռեցումից հետո՝ Չարենցի, Բաբելի, Գորկու, լինելիք Բակունցի, էն մեծերի՝ իրական մեծերի, ովքեր հզոր արմատներով մխրձվել էին համաշխարհային գրականություն - ահա, նրանց արմատախիլ ոչնչացումից հետո, վախեցած, բայց և խիղճը չկորցրած մի գրականություն եկավ, որը դժվար էր ապրելու այսօրվա գրոտեսկային ուժի հեղինակների մեջ՝ ասենք

Մարկեսի, ասենք «գուլագյան» Սոլժենիցինի: Գրականությունն ազատությունն է. կիսազատ չեն լինում՝ ազատ են լինում կամ ստորուկ:

Այնուհանդերձ, նրանք մեր կապն էին մի այլ եզերքի հետ («Մի ուրիշ երկինք»՝ մշակույթը նաև այս անունով է կոչվել): Հետո՝ այդքան երկար չեղավ, այսպես կոչված, գաղափարի տիրակալությունը՝ ոչ մեր, ոչ էլ ամբողջ հասարակության գլխին: Մանավանդ իմ սերնդի համար կարող էր անուղղելի ողբերգության վերածել, եթե մեր 15-20 տարեկանում վրա չհասներ այն բեկումը, իմպերիական մտածողության այն ջախջախումը մի, թվում է, խեղկատակի իսկապես հերոսական հեղափոխությամբ, որ էր Խրուշչևը... Ստալինյան բանտերի դռները բացեց, փորձեց մզլած այս հոգիներն ու տարածքներն օդափոխել, չոր քամի անցկացնել մեր բոլորի ու ամեն ինչի վրայով: Եթե այսօր մեզանում արժեքավոր որևէ բան կա՝ առաջացել ու զորացել է այն օրերի թարմ շնչից:

Հետո արդեն լավ գրականություն ունենալու պայմանները կային գոնե 56-ից հետո: Այն պայմանները, որոնց մեջ կարելի էր ստեղծել կայուն արժեքներ: Եթե Հայաստանում չի ստեղծվել կամ քիչ է ստեղծվել՝ մեղքը հայրենիքի կիսագրագետ, կիսաքաջ, ծուլլ որդիներինս է: Կարծես թաքուն երդում կար, թե իմպերիայի համար չպիտի աշխատենք: Սա վիճելի հարց է՝ տերերի համար լա՞վ աշխատել, թե՞ վատ: Տերության մեջ պետք է լավ աշխատել, քանի որ վատ աշխատելով, վատ ստեղծելով փչացնում ես նախ քեզ: Անվստահելի կամուրջ կապելուց առաջ քեզ ես փչացնում: Քեզանից անբարո մի գոյություն է առաջանում, որը վաղվա ազատության պայմաններում նույն անբարոն է լինելու ինքը՝ իր,

իր երկրի, իր որդիների առաջ:

Գրականություն ստեղծելու հնարավորությունն, ի վերջո, կար
ավելի, քան եղել էր 2000-ամյա մեր պատմության ողջ
ընթացքում, որովհետև, եթե պետականությունից զուրկ էինք,
այդուհանդերձ մշակութային ինքնավարություն ունեինք: Շատ
տեղերում նույնիսկ կենտրոնն էր խրախուսում ազգային
արժեքների ստեղծումը տեղերում: Շատ դեպքերում նույնիսկ
կենտրոնի դրած չափանիշները չէինք ապահովում: Եթե ասեն, որ
իմոնք այստեղ՝ յուրայիններս, Մարտիրոս Սարյանին էին խժռում՝
մեղադրելով մինչև իսկ գործընկերակերության մեջ. իբր
պետության հովանավորյալներից էր և «ուտում էր»
գործընկերներին՝ իրենից ավելի տաղանդավորներին, որպես թե
հայ գեղարվեստական միտքը նրանից ավելի պայծառ ճառա-
գումն է ունեցել... Բայց, եթե ասեն, որ Սարյանի պաշտպանու-
թյունը ստանձնեց Մոսկվան, հանձին էլյա էրենբուրգի, ինչպես
նաև հիանալի Կալենցի պաշտպանությունը, հավատա, որ
այդպես է: Մինասին մենք վատ ընդունեցինք: «Կենտրոնի»
օժանդակությունը չլիներ՝ նրան էլ կհարթեցնեինք մեր մի-
ջակության քանոնով: Մի քիչ հայացքդ բարձրացրու, Բաքվի
վրայով անցիր գնա Միջին Ասիա՝ Այթմատովը Մոսկվայի կռած-
կոփածն է, ամբողջ Միության մեջ հայացքդ պտտիր և տես, որ
շատ դեպքերում իմպերիայի տերերը՝ ստուգապես իմանալով, որ
փլուզումը գալու է գավառի դիմազրկումից, չափազանց կենտրո-
նացումից, իշխանական ինքնավարությունները փոխում էին
(կարող ենք ասել՝ նենգափոխում էին) մշակութային, և ոչ միայն
մշակութային, ինքնավարությամբ: Եվ տեղական գործիչներիս
համար եկել էր 2000 տարվա մեջ եզակի մի ժամանակ, երբ

կարող էինք ստեղծել այն արժեքները, որ այսօր Սփյուռքից մինչև այստեղ մեր դարակներում մի 15 կինոժապավենի, մի 15-20 հատոր բանաստեղծության ու պատմվածքի ընտրանի կլինեին: Չունենք, քիչ ենք աշխատել: Ավաղ, մանավանդ որ մեր նոր տերերը (չգիտեմ՝ լրագրողներիդ տերերն ովքեր են), գրողներիս տերերը՝ կոշկակարներն ու նավթավաճառները, երբեք մեզ համար չեն ստեղծի լուրջ պայմաններ, ինչին գրականության պես լուրջ մի գործն է արժանի: Իսկ Մանթաշոփի ժամանակները շատ են հեռու:

Պետությունը քեզ երեք ֆիլմի հնարավորություն տվել էր: Յասցենիո՝ կարող էիր յոթն անել, ազգային կերպարդ յոթով ու տասնյոթով պարտադրել աշխարհին ու Միությանը: Էն ողորմելիները, որ հիմա գոյություն են քարշ տալիս, իրենց կերած հացը մինչև անգամ չեն արդարացրել: Դրա համար ո՞ւմ մեղադրեն. պետությա՞նը, թե՞ իրենց: Թող գոնե արհեստավարժ լինեին՝ անեին, կարգին մարդ լինեին՝ անեին: Երբ ուղարկում էին կենտրոն՝ սովորելու, ռուսները յուրայիններին կռում-կոփում էին, գավառից գնացածներին՝ ո՞չ: Ազգայինի, քրոնի ծարավն ունենայիր՝ ինքդ հագեցնեիր քո ծարավը՝ կռանված-կոփված վերադառնայիր, գոնե՝ արհեստավարժ...

Է, անցած ըլլա...

Էս ամեն ինչից հետո, որպես ընթերցող, որպես մարդ, կարոտ եմ մաքուր, անհավակնոտ, պարապ գեղարվեստական տեքստերի՝ հրապարակախոսական էս հիստերիայից, էս «խոհերից», էս «վերլուծություններից» ազատ շարադրանքների: Որ էսքան կրքերից հետո մի սիրուն բնանկար գծվեր՝ գետի կամ դաշտի նկարագրություն, որ վերադարձ լիներ դեպի դասական պատ-

մվածքի հունը:

Հակասո՞ւմ եմ ինձ: Ըստ երևույթին, տարերքս քո նշած կետգծային պատումն է: Իհարկե, մեծամտություն է, որ ես պունկտիրն ինձ եմ վերապահում, իսկ ուրիշներից սպասում եմ ահա խաղաղ պատումներ: Բայց իմ էությանը ես հենց կետգծային, պունկտիրային եմ, և խաղաղ շարադրանքն, իհարկե, ուրիշներից էի սպասելու: Տևականորեն ես ինձ եմ մղում դեպի խաղաղ պատումի հունը, և իմ մեջ թերևս որևէ բան բեկվում, կործանվում է իմ տարերքը: Ես գիտեմ, որ հիմա ավանգարդի, բեկուննային ժամանակների, գերռեալիստական իրականության մշակույթի մասին կհարցնես: Ասենք՝ Սալվադոր Դալի և ոչ Մարտիրոս Սարյան: Այո, Դալին հմայում է, դիվային հմայք ունի՝ «Ես էլ եմ ուզում Դալի լինել»: Բայց Խորենացուց մինչև Աբովյան ու Չարենց՝ ողջ հայ մշակույթը, նույնիսկ հայի իմ ավանգարդը (եթե կա այդպիսին)՝ իր ճարտարապետությամբ, նկարչությամբ, բանաստեղծությամբ, արձակ շարադրանքով, կիրառական կոչված արվեստով, մի բան է փաստում. մենք, մեր մշակույթը մի քիչ այլ բնույթ ունի, բան քայքայումն արտացոլող ու քայքայումն արժարժող արվեստը: Քո մշակութային գազաթները, խոշոր իրողությունները հարադրելով (Թումանյան, Կոմիտաս, Սարյան, Խաչատրյան, Չարենց, Սարոյան, Ալան Հովհաննես...) վստահանում ես ասել, թե իմոնք այլ կոչում ու այլ ուղղվածություն ունեն, Թորամանյանի խոսքով՝ անդորրող եմ, հանգստացնող, հայեցության տանող: Որպես կործանված հայրենիքի զավակներ, նրանք գրականության, մշակույթի մեջ ստեղծում են այն, ինչ որ պետք է իրականության մեջ լիներ: Մի ուրիշ անգամ, հնարավոր է, որ ասեմ՝ գուրգուրոտ, մայրական վերաբերմունք կա մեր մշակույթի

մեջ առ իրականությունը:

Լավ արձակի կարողություն մեկի մեջ տեսնում եմ: Լևոն Խեչոյանն է: Մարմնական տվյալները նույնպես լավ էին, մարմինը ֆիզիկապես ինձ դուր եկավ. կարծես պինդ և քաջ տղա է:

Ինձ մի հարցրեք իմ ազդեցությունների մասին: Չեմ ուզում այդ մասին խոսել: Սովորաբար գնահատում եմ տարբերությունների համար և ոչ թե նմանությունների: Ում շարադրանքն ուզում է լինի՝ 15 տարեկան մի աղջկա, թե որևէ դափնեկրի, որպես աշակերտ եմ նստում տեքստերի առաջ: Տեսնեմ ի՞նչ են ինձ սովորեցնելու: Ինձ համար թանկ է ուսուցչի նրանց ահա այդ վիճակը:

Հիշո՞ւմ ես, կարծեմ դու էիր, հեռախոսով հարցրիր, թե 20-րդ դարի ինչ գործ եմ առանձնացնում հայ գրականության մեջ: Դարը ետթումանյանական ժամանակներից ենք սկսում: «Խմբապետ Շավարշը»՝ ասացի: Խմբապետ Շավարշն է այսօր մեր հոգիներում և մեր առջև: «Շավարշից» հետո մեզանում ստեղծվե՞լ է այն գրականությունը, որի բեմականացված տարբերակն այսօրվա մեր երկիրն ու քաղաքն է: Իրեն հիշելու առիթ դարձյալ Շուկչինն է տալիս: Ասում ես՝ ինչո՞ւ Շուկչինը: Չգիտեմ: Միասնական հայրենիքի գրականություն էր, և հարազատություն կարծես թե կա, գոյացել է, չնայած, կարող է պատահել, ես արարքներին ավելի մոտ զգամ: Բայց 200 տարվա այս ընթացքում առաջացել էր մի բան, որ շատ էլ հարազատ չէր, բայց նաև խորթ չէր, առավել ևս՝ թշնամի:

Ահա, շուկչինյան փրկված պատկերներն են աչքիս առաջ գալիս: Քաջ տղերք էին նույն Շուկչինը, նույն Վասիլի Բելովը, Բիտովը, Ռասպուտինը, Օկուջավան, Աստաֆևը, նորից Աս-

տաֆևը, ուրիշ անուններ էլ կասեն. ուկրաինացիներից՝ Տյուտյուննիկ, վրացիներից՝ Դունբաձե: Վերջերս անընդհատ հիշում եմ Շուկչինի մի պատմվածքը՝ «Հավատում եմ»: Գավառական հարբեցող հավատաքննիչը կասկածելի տերտերներից պատին է դեմ արել՝ դու սոցիալիզմին հավատո՞ւմ ես, Աստուծո՞ւ հավատո՞ւմ ես: Նա էլ ռուս մարդու իր էությունը՝ սոցիալիզմն էլ է իմ մեջ, կոմունիզմն էլ, Աստված էլ, շնությունն էլ, կամ՝ ոչ մեկն էլ իմ մեջ չի, ես պիտի կքապար տամ, պիտի հարբեմ, պիտի փորսուղի ճարպ խմեմ, որովհետև ես ես եմ, ես կամ:

Քո հայ գրողը, Դեմիրճյանի «Հայր» փորձից բացի, կարողացել է այնքան խտացնել անհատականությունը, որ այսօրվա երևանը մեզ գրականության պատկերասրահի թվար: Իմոնք վեհերոտ են եղել... Էդ մի կողմ: Գրական ասպարեզն ամբողջությամբ լցրինք հիմար, երկրորդական վեճերով: Տգեղ էր, անազատների խոսք էր: Իրար օգնելով պիտի շատացնեինք ու բարձրացնեինք մեր գրականությունը, կինոն, որ վերջապես մեկը կարողանար դառնալ բոլորի խոսքը, ինչպես որ Թումանյանը դարձավ ժողովրդի խոսքը: Բայց դրա համար պիտի գոնե բաց ու անկեղծ լինեինք: ...Բանաստեղծների մեջ հիմա հաճախ տեսնում եմ և՛ անկեղծություն, և՛ զգացմունք, և՛ քաջություն: Հրաչ Սարուխանը, որ երեկվա պատանին է, նորերի մոտ արդեն կադապարված ու գրքային է թվում, նորերն այնքան են նոր:

Իմ սերունդը, ես այսօր ստեղծվող գրականության տեքստից արդեն դուրս ենք ընկնում, արդեն լուսանցք ենք ընկնում: Եվ մեր անձնական վիրավորանքը հաղթահարելով՝ նորերի վրա պիտի գուրգուրանք: Ես կարծես կարողանում եմ նկատել ու ուրախանալ «իմ արձակի» նոր նշույլներով: Երեկվա, ցավա-

լիորեն արդեն երեկվա պոետներից նույն ջանքն են պահանջում:

Բնությունից հակված են եղել դեպի արծակ շարադրանքը, և նույնիսկ բանաստեղծության կուռքերիս (Թումանյան, Իսահակյան, Չարենց) գործի մեջ գնահատելին նրանց պոեզիայի վիպայնությունն են համարում: Մի անգամ նույնիսկ վրաս ծիծաղեցին, երբ ասացի, թե մարմնավորյալ էպիզոդ ինձ համար «Խմբապետ Շավարշն» է: Աբովյան՝ դարձյալ բանաստեղծ: Իրական արծակ կարծես թե չունենք, և մարդ ակամա մտածում է, թե գոնե արծակը հայերենի տարերքը չէ: Այո՞: Բայց իմ ձգտումն արծակն է եղել, դանդաղ պատումի արծակը. գլխավորը չասող, էականը չմետաֆորող, բայց ամբողջը՝ գլխավորի մասին: Դանդաղ, խաղաղ ճնշումի արծակը, որը չունենք: Կարդացողն ինքն է «նյութականացնելու» քո ասելիքի գլխավորը: Իրական արծակը դա է: Թե չէ՝ մեր Ա. Ա.-ի արծակը: Բոլոր պարբերությունները հիանալիորեն գլխավորի մասին են, բայց կառույց չկա՝ և ամբողջը գլխավորի մասին չէ: Ծիշտ ես, նրա էսինչ անուրանալի շարքը չի կարելի ուրանալ, դրանք մեր ամենակայուն հաջողությունն են: Բայց Շուկչիների «վիրավորանքը» տես. երեխայի թաթիկը բռնած գնաց խանութ, վիրավորեցին, ետ եկավ, և ընթերցողդ ուզում է վիրավորվածի հետ կախվել: Չասելով ասելը, երևի, ավելի մեծ իմացություն ու կուլտուրա է պահանջում: Մեր «Գրական թերթը» մի ժամանակ բանավեճի պես մի բան սկսեց և չկարողացավ ծավալվել, չնպաստեցինք. կատարել ժանրը, ժանրի պահանջները բավարարել: Ետ նայիր, հայ գրականության մեջ քանի՞ վեպ ունես, որ բավարարում է ժանրի պահանջները: Ես միայն «Գևորգ Մարգպետունի» եմ հիշում: Բայց տես, թե ինչ է արել Դերենիկ Դեմիրճյանը՝ շողշողուն «Քաջ Նազարի» հե-

դիմակը «Վարդանանքում»։ այն է արել, որ... ֆրանսիացիները բռնեցին ու կրծատված, հավաքված տարբերակով հրատարակեցին պատանության տարիների իմ այդ պաշտամունքը, այլ խոսքով՝ նորից գրեցին։ Էլ չեմ խոսում մյուսներիս ու մյուսներիս մասին։ Ենպես դնում ու քշում ենք՝ խոհերով, հանդգնությամբ... Էդպես չի։ Չի կարելի։ Ամենից անհրաժեշտ բառերը պիտի գրես։ Տարածության մեջ քեզ փակիր, քիչ ասա, ժամանակին լռիր, պաուզայի զգացողություն ունեցիր։ Տիգրան Մանսուրյանից սովորիր, երաժիշտներից, Արամ Խաչատրյանից սովորիր, նկարիչներից՝ մեծ Սարյանից սովորիր, տես, ինչպես է պաուզա անում, կարմիրի համար կապույտը ինչպես է պաուզա դառնում... Չգիտեմ, ես էսօր կարոտ եմ հենց մաքուր, բնության միջով շարժվող առարկայի։ Դա պատմվածքը պիտի լիներ։

Եվ ինչքան գեղեցիկ է Կամյուի «Օտարականը»։ առարկայի շարժումը տարածության միջով։ Էկզիստենցի մասին բառ չկա, բայց քանվածքն էկզիստենցն է։ Եվ հիմա կամերային «Անկումը» նայիր. բոլոր խոհերը՝ փիլիսոփայություն, ամեն մի խոսքը՝ վերլուծումն... խցած, խցած, շարժում չկա, չեմ կարողանում կարդալ, չեմ կարողանում հաղթահարել. գործը դատապարտվածության մասին էր լինելու, գործն ինքն է դատապարտվում։

Ջորյանի արձակն է ինձ դուր գալիս՝ «Խնձորի այգին», «Պատերազմը»... Եթե ասեմ, որ մեր արձակի լավագույն երկը «Խնձորի այգին» է, նաև «Ղաչաղանը» և էլի մի 5-6 գործ, որ երևի շատ քչերդ եք նկատել։ Առհասարակ մեր մտավորականության մի շատ զգալի մասը հայ մշակույթից օտարացված էր. երեկ մոսկվահայատակ էր, այսօր մի այլահայատակ է, վաղը մի ուրիշհայատակ կդառնա։ Դու նրան ընթացքի մեջ տես ու տես

նրա վաղվա դարձը դեպի իր մայրը, որ է Հայաստանը, և նրա ազդեցիկան դու տես: Էստեղ թանկ բան չկա նրա համար: Նա հրով ու սրով է գալու, Նարեկացի ու խաչքար է ասելու, բայց սրբություն չունի այստեղ, որպես թե մեծ գաղափարներով, բայց միայն պրովիհնցիալի մեծ ախորժակով է գալու «մայրաքաղաքի» վրա, և բնիկներդ ձեզ վտարված եք գտնելու ձեր իսկ երկրում: Քանիսի ուշադրությունն են հրավիրել Բակունցի «Պրովիհնցիայի մայրամուտի» վրա. ի՛նչ այժմեական, ի՛նչ ճշմարիտ կինոնկար կլինեն: Մեր ժամանակի մեծագույն գործն է՝ մարդու օտարումն իր երկրից: Քաղաքակրթության անունով եկան, արևելյան քո կավի դոյակը, որ էիր դու, փլեցին, քեզ քո երկրից դուրս քշեցին, շորերդ քաղաքի գլխին մի տեղ թողիր ու վերացար: Այսօրվա իմ վիճակն է: Դարձյալ Միեր, այո՞: Գուցե թե պատահի՝ մոսկովյան մի հրեա օտարացման այս թեման ձեռին գա, ինձ էլ խորհրդատու վերցնի ու... Բայց «Պրովիհնցիան» այստեղ էր, չէ՞, արդեն քառասուն տարի այստեղ էր, իր բացողին ու ծավալողին էր սպասում. դու ո՞ր էիր, ինչո՞վ էիր զբաղված, ուրի՞շն է ներկայացնելու քո վիճակը քո երկրում:

Գրի առավ Ռուզան ԽԱՉԱՏՐՅԱՆԸ

«Ար», 15.06.1993թ.